

સત્સંગ પ્રદીપ

SATSANG PRADEEP

દર મહીનાની ૨૨મી તારીખે નડીઆદથી પ્રકાશિત થતું
શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળનું માસીક મુખપત્ર

Published from Nadiad on 22nd of every Month
Monthly Publication of Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal

વર્ષ : ૬
Year : 6

● ૨૨ - એપ્રિલ - ૨૦૨૨
● 22 - APRIL - 2022

● અંક : ૧૨
● Issue : 12

આજીવન લવાજમ		સત્સંગ પ્રદીપ		
દેશમાં	રૂા. ૨૫૦-૦૦	વર્ષ : ૬	અનુક્રમણિકા	અંક : ૧૨
છૂટક નકલ	રૂા. ૫-૦૦	ક્રમ	લેખ તથા લેખક	પૃષ્ઠ
“સત્સંગ પ્રદીપ” માં આજીવન લવાજમ, ભેટ, “શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળ” ના નામે ડ્રાફ્ટ/ચેક તથા સરનામાં ફેરફાર અંગે નીચેના સરનામે મોકલવા વિનંતી. પંકજભાઈ ડી. ભટ્ટ ૩૦૪, સીલ્વર સ્ક્વેર એપાર્ટમેન્ટ, ૬૪, શ્રીનગર સોસાયટી, દિનેશમીલ રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૦. મો. : ૯૭૨૪૩૧૮૩૭૨		૧. આજનો સુવિચાર		૩
		૨. સર્વોપરિ સ્તુતિગાન ઉર્ફે પ્રાર્થના (૧) - ઇશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા		૪
		૩. ભગવાનમાં રહેવું - સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ - નાથજીભાઈ ઇચ્છારામ શુક્લ	૧૪	
“સત્સંગ પ્રદીપ”માં લેખ મોકલવા માટે “તંત્રી”ને કાર્યાલયના સરનામે મોકલવા વિનંતી.				
નોંધ : સર્વે સભ્યો અને “સત્સંગ પ્રદીપ”ના ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે ‘www.satsangsalila.com’ વેબસાઈટ ઉપર પણ ‘સત્સંગ પ્રદીપ’ દર માસે પ્રકાશિત કરવામાં આવશે.				
-: કાર્યાલયનું સરનામું :- ‘ગુરૂકૃપા’, ઝઘડીયા પોળ, નાગરવાડા, નડિયાદ -૩૮૭૦૦૧.				
વર્ષ : ૬ : અંક : ૧૨	૨૨-૪-૨૦૨૨	૨	એપ્રિલ - ૨૦૨૨	સત્સંગ પ્રદીપ

શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ! સેવામુક્તિશ્ચગમ્યતામ્ !

સત્સંગ પ્રદીપ

(ટ્રસ્ટ રજિ. નં. ખેડા એ/૨૧૯૭)

આદ્ય પ્રણેતા : પ. પૂ. મોટાભાઈશ્રી ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યા

માનદ્ તંત્રી : અશ્વિનભાઈ બાબુભાઈ શાહ

સં. ૨૦૭૮ ચૈત્ર • કાર્યાલય : 'ગુરૂકૃપા', ઝઘડીયા પોળ, નાગરવાડા, નડિયાદ-૩૮૭૦૦૧ • એપ્રિલ - ૨૦૨૨ • અંક : ૧૨

આજનો સુવિચાર

“.....સર્વના માલિક, સર્વના નિયંતા અને સર્વના અંતર્યામિ શ્રીહરિ શ્રી લક્ષ્મીનારાયણદેવ છે જ. જેથી નિશ્ચિત રહી એ કલ્પતરુનું ચિંતવન શુભ સંકલ્પથી કરવાથી સર્વ સુખી થાય છે અને થશે. ચિ...ની ચિંતા શ્રીહરિ શ્રી લક્ષ્મીનારાયણદેવને સોંપી દેશો. એના હિતના સ્થાને સ્થાપવાનું કામ, એ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર સર્વેશ્વરનું છે. એનું હિત આલોક અને પરલોકમાં ખરેખર કરનાર શ્રીહરિ શ્રી લક્ષ્મીનારાયણદેવ છે. એના ખરા માતાપિતા અને સાચા હિતના કરનારા એ દયાળુ દેવ છે એમ દઢ નિશ્ચયથી જાણશો. હાલ આપણને અંધકાર આપણી અશક્તિને લીધે લાગે છે. પરંતુ એના ખરા તારક, સુખકર અને નિષ્કારણ કૃપા કરનાર એ પરમકૃપાળુ પરમદેવ શ્રી લક્ષ્મીનારાયણદેવ છે એવો દઢ નિશ્ચય રાખશો. ચિંતા થાય છતાં ચિંતા આપણા ઉપર વર્યસ્વ ભોગવે એવા આપણે થવાનું નથી. કારીયાણિનું ૧૦મું અને લોયાનું ૩જું ‘વચનામૃત’ જીવનમાં ઉતારીએ તો જ સુખી થવાય છે.....”

સર્વોપરિ સ્તુતિગાન ઉર્ફે પ્રાર્થના (૧)

-ઈશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા

નોંધ : આ લેખ અ. નિ. ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યાના લેખ સંગ્રહ “નિમિત્ત માત્ર”માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

સંપ્રદાયમાં ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણની પ્રત્યક્ષ પ્રસાદીભૂત કહી શકાય એવાં ચાર આદ્ય પ્રમાણશાસ્ત્રો છે : શિક્ષાપત્રી, દેશવિભાગનો લેખ, વચનામૃત અને સત્સંગિજીવન. શિક્ષાપત્રી ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે જાતે લખેલી છે; દેશવિભાગનો લેખ, એમણે પોતે લખાવેલો એટલે *Dictate* કરેલો છે; વચનામૃત એમનાં પોતાનાં ઉપદેશવચનો છે-ગોપાણાનંદસ્વામી વગેરે સમર્થ વિદ્વાન સંતોએ, એ વચનોને જાતે જેવાં સાંભળ્યાં હતાં તેવાં “યથાશ્રુતમ્”, “વચનામૃત” નામે સંપાદિત કરેલાં છે; સત્સંગિજીવન મહાગ્રંથ, શતાનંદમુનિએ રચેલો છે; ભગવાને એમની પાસે એ ગ્રંથ રચાવવા માટે ગૂઢ સંકલ્પ કરી, એ મુનિએ દિવ્યદષ્ટિ, બુદ્ધિ અને શક્તિ આપી તે આધારે એમણે એની રચના કરેલી છે. ગોપાણાનંદસ્વામી વગેરે સંતોએ સંપાદિત કરેલો વચનામૃતગ્રંથ તથા શતાનંદ મુનિએ રચેલું સત્સંગિજીવન-બન્ને ગ્રંથો, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે જાતે સાંભળ્યા છે અને પછી એને પોતાની સ્વીકૃતિ આપેલી છે; એટલે, એમાં ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણની જીવનલીલા અંગે, એમણે પ્રવતવિલા સંપ્રદાય, ધર્મપ્રણાલિકાઓ તથા તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો અંગે અને ભક્તજનોએ કરેલા સ્તુતિગાન અંગે, જે વાત કહેલી છે અને જે વિધાનો કરેલાં છે તે, બીજા ગ્રંથોનાં વચનો કરતાં સ્વાભાવિક રીતે જ શ્રેષ્ઠ પ્રમાણ ગણાય. આ ચાર મહાગ્રંથો પૈકી સત્સંગિજીવનગ્રંથના એક અંશનો-સ્તુતિ વિભાગના એક અંશનો, અત્રે સંક્ષેપમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો

છે. એ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે કે, સત્સંગિજીવનમાં ભક્તજનોએ કરેલા સ્તુતિગાનનું જે વર્ણન-નિરૂપણ કરેલું છે, તે કવિની કલ્પનાના મધુર તરંગો નથી, પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવની શાસ્ત્રસંમત સત્યવાણી છે.

સત્સંગિજીવન ગ્રંથને ઇતિવાક્યમાં “ધર્મશાસ્ત્ર” તરીકે ઓળખાવેલો છે; પણ, અત્રે “ધર્મશાસ્ત્ર” શબ્દ કંઈ વિશિષ્ટ અર્થમાં વપરાયેલો છે. “ધર્મશાસ્ત્ર એટલે ગૃહ્યસૂત્રો અને સ્મૃતિશાસ્ત્રો” એવો સામાન્ય અર્થ કરવામાં આવે છે. ધર્મ, એટલે માણસે વર્ણ, આશ્રમ, વગેરે જાતિ અનુસાર, જીવનમાં દરેક ક્ષેત્રે ઉન્નતિ થાય એવા હેતુથી પાલન કરવા યોગ્ય વૃત્ત. સત્સંગિજીવનના ઇતિવાક્યમાં વપરાયેલા ધર્મશાસ્ત્ર શબ્દમાં, આ સામાન્ય અર્થનો સમાવેશ થાય છે; એટલે તો એમાં માણસે પાલન કરવા યોગ્ય ધર્મો અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય કર્મો અને પ્રાયશ્ચિતોની વિગતો પણ સમજાવવામાં આવેલી છે; પણ, માત્ર એ કારણે જ, એને ધર્મશાસ્ત્ર તરીકે ઓળખાવેલું નથી; ધર્મ શબ્દનો જે વિશિષ્ટ અર્થ થાય છે, તેનું પણ એમાં અનુપમ નિરૂપણ કરેલું છે. પરમાત્માએ પોતે પ્રવતવિલો ધર્મ એજ સાચો શ્રેયોમાર્ગ કહેવાય છે, એજ ભાગવદ્ધર્મ કહેવાય છે; જેમાં ભગવાનના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપના લીલાચરિત્રોનું વર્ણન કરેલું હોય, જેમાં એમણે સ્વમુખે આપેલા જ્ઞાનોપદેશનું નિરૂપણ કરેલું હોય અને જેમાં એમના ઉત્તમ ભક્તજનોએ એમનું સ્તુતિગાન કરેલું હોય, એજ સાચો ધર્મ અને એજ સાચું ધર્મશાસ્ત્ર કહેવાય. મુમુક્ષુજીવ, રાગ અને દ્વેષ રહીત થઈ એમના આદેશોનું પાલન કરી, ભવબંધનમાંથી મુક્ત થઈ,

ભગવાનનું સાધર્મ્ય પામે છે, તે આ પ્રકારના ધર્મના શ્રવણ , પઠન, મનન, નિદિધ્યયન અને પાલનથી જ શક્ય બને છે. સત્સંગિજીવન આ પ્રકારનું ધર્મશાસ્ત્ર છે, એ સર્વ ભક્તજનોએ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે.

જ્ઞાન, ઉપાસના, ભક્તિ, સ્તુતિ, આ શબ્દો જુદા જુદા છે, એના જુદા જુદા અર્થો કરવામાં આવે છે, પણ એના સંકેતાર્થો સમજવામાં આવે તો, એમાં કયું તત્ત્વ શ્રેષ્ઠ ? અને કયું તત્ત્વ વધારે મહત્ત્વનું અને ઉપયોગી ? એવા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત જ ન થાય. પૃથ્વીથી પર ભુવલોક, સ્વર્ગલોક, મહર્લોક, જનલોક, તપલોક, અને સત્યલોક આવેલા છે, તેથી પર વિરાટ છે, તેથી પર મહત્ત્વ છે, તેથી પર પ્રધાનપુરુષ લોક છે, તેથી પર પ્રકૃતિપુરુષ લોક છે, તેથી પર માયા છે, તેથી પર અક્ષરપુરુષ છે અને તેથી પર પુરુષોત્તમ મૂર્તિમાન છે; વેદાદિ સત્શાસ્ત્રો પરાત્પર પરમાત્માના આ સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. દૃશ્ય શરીરની અંદર જીવ, જ્ઞાનશક્તિથી નખશિખ વ્યાપીને રહેલો છે; એ શરીરથી સ્વતંત્ર છે અને વિલક્ષણ સ્વરૂપ અને લક્ષણો ધરાવે છે. એ જીવરૂપી શરીરમાં શરીરી પરમાત્માના આ સ્વરૂપનું વર્ણન કરેલું છે. પરમાત્માનું જે સ્વરૂપ પરાત્પર અક્ષરપુરુષથી પણ પર છે અને મનવાણીને અગોચર છે, એટલે જેનું વર્ણન કરતાં “નેતિનેતિ” કહેવામાં આવે છે, એ દિવ્યાતિદિવ્ય સદાસાકાર પરમાત્મા જ, જીવરૂપી શરીરમાં અને અન્ય ચિદ્રિયદ્ તત્ત્વોરૂપી શરીરમાં, અંતર્નિયામક સ્વરૂપે સદા સ્થિત રહેલા છે; અને એજ પરમાત્મા અનેક જીવોના કલ્યાણ સારુ મનુષ્યાકૃતિ ધારણ કરે છે, એવી નિરુત્થાન સમજ; અર્થાત્, જેને દૃષ્ટિથી અગોચર પરોક્ષ માનવામાં આવે છે તે પરમાત્મા પોતે, મનુષ્યરૂપે યા મૂર્તિરૂપે, એ પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપ, ગુણ, સ્વભાવ અને ઐશ્વર્યયુક્ત જ પ્રત્યક્ષ છે, એવી નિર્વિકલ્પ સમજ, એનું નામ જ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એ પરોક્ષ સ્વરૂપને, સદા પ્રત્યક્ષ સમજી-અનુભવીને, સેવન અને

આરાધન કરવું, એનું નામ જ ભક્તિ કહેવાય છે, એનું નામ ઉપાસના કહેવાય છે. જે માણસે આવું જ્ઞાન સાચા ગુરુદ્વારા સિદ્ધ કર્યું હોય છે, તે હંમેશાં એમની જ સ્તુતિ કરે છે અને એમનાં જ લીલાચરિત્રોનું અખંડ ગાન કરે છે; જીવનની અર્ધાક્ષણના લક્ષાંશ માટે પણ એ ભગવત્સ્તુતિગાન કર્યા સિવાય રહી શકતો નથી, એ માત્ર જાગ્રતા વસ્થામાં જ સ્તુતિગાન કરે છે એવું હોતું નથી; પોતાના જીવનની સ્વપ્નાવસ્થા અને બીજી દરેક અવસ્થામાં પણ, એ અવિરત સ્તુતિગાન કરતો જ હોય છે. આ આદર્શના દાખલારૂપે, ભાગવતાદિ સત્શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાની પરમહંસમાત્રના ગુરુ શુકદેવજીના જીવનનું વર્ણન કરેલું છે કે, શુકદેવજી નૈર્ગુણ્યાવસ્થાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલા હતા છતાં, ભગવત્લીલાનું નિરંતર ગાન કરતા હતા. એવા પુરુષ નિશ્ચિત માને છે કે, મને પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થયેલું એ પરમાત્મ સ્વરૂપ જ, સર્વમાં, સર્વત્ર અંતર્યામી શક્તિથી સદા વ્યાપીને રહેલું છે, એ નિશ્ચિત માને છે કે, જગતના કર્તા, હર્તા અને ભર્તા, એ સ્વરૂપ સિવાય બીજું કોઈ જ નથી; બીજા જે કોઈ કર્તાહર્તા સ્વરૂપે દેખાય છે યા મનાય છે, તે એમણે પ્રેરેલી શક્તિના કારણે જ ગણાય છે.

આવી ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપનિષ્ઠા, જેમના અંતરમાં વજ્રસાર અંકિત થયેલી હતી એવા સમર્થ ભક્તો-ત્યાગી અને ગૃહસ્થ ભક્તજનોએ જુદા જુદા પ્રસંગોએ, ભગવાનની સ્તુતિ કરેલી છે. એ સ્તુતિગાન, શતાનંદમુનિએ સત્સંગિજીવનમાં સુંદર શબ્દોમાં ગૂંથી લીધેલું છે. આ સ્તુતિગાનનો શબ્દાર્થ અને સંકેતાર્થ આજે ભગવદાશ્રિત સર્વ જનોએ, કોઈ પણ પ્રકારના પૂર્વગ્રહ વિના અને હૃદયના શુદ્ધભાવે જાણવા સમજવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. એ ગાન કરનાર ભક્તજનોની દૃષ્ટિ અને બુદ્ધિમાં અને એમના જીવન વ્યવહારમાં, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણથી શ્રેષ્ઠ કે એમના જેવું કોઈ તત્ત્વ, પદાર્થ કે પુરુષ ન હતો. પરમાત્મા અને

એમનું સાધર્મ્ય પામેલા પુરુષો, માણસની નજર સામે વર્તતા હોય, પણ એમને એ જેવા છે તેવા, અલ્પજ્ઞ માણસ, કદી ઓળખી શકતા નથી. જેની દૃષ્ટિમાં આત્મા અનાત્માનો વિવેક સભર ભર્યો હોય છે અને જેની દૃષ્ટિ પુરુષોત્તમાકારે થઈ હોય છે એવા પુરુષોજ નૃનાટ્ય કરી રહેલા પરમાત્માને ઓળખી શકે છે અને બીજાઓને ઓળખાવી શકે છે; એવા પુરુષોજ જગતના ચોકવચ્ચે ઊભા રહીને “જેને જોઈએ તે આવો મોક્ષ માગવા કે લોલ” એવી હાકલ નિર્ભયતાથી કરી શકે છે. એવા પુરુષો-ભક્તજનો-સંતોએ જ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણને સર્વકારણના કારણ, સર્વ અવતારના અવતારી, સાકાર અને સર્વોપરી તરીકે, જગતને ઓળખાવેલા છે. એ પુરુષોએ ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન જે ગ્રંથોમાં નિરૂપણ કરેલું છે તે ગ્રંથો, આધાર અને પ્રમાણ તરીકે, આજે સંપ્રદાયમાં સ્વીકારવામાં આવે છે; એ સંતો અને એ ભક્તોના જીવનને, આજે આદર્શ તરીકે ગ્રહણ કરીને એમને પગલે આગળ ચાલવામાં આવે છે. આજે સંપ્રદાયમાં જે જ્ઞાનવિચારણા અને કથાવાર્તા કહેવા કરવામાં આવે છે, તેમાં આ સંતો અને આ ભક્તોનાં વચનોને જ અનુસરવામાં આવે છે; છતાં, આશ્ચર્યની વાત એ છે કે, એ સંતો અને એ ભક્તોની જીવનકરણી, સમજણ, ભક્તિ ઉપાસનાની રીતિ અને સ્તુતિગાન-બધું જાણે જૂનવાણી અને પછાત હોય, જાણે એમની દૃષ્ટિ અને બુદ્ધિશક્તિ ઓછી હોય અને જાણે એમની સ્વરૂપનિષ્ઠા ઉણપવાળી હોય, એવું આજે કેટલાક માને મનાવે છે; અને સર્વ અવતારના અવતારી, સર્વોપરિ, વગેરે શબ્દોના ચિત્રવિચિત્ર અર્થો કરે છે અને સમજાવે છે. સંપ્રદાયમાં એવા કેટલાક છે કે, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણને સર્વ અવતારના અવતારી તરીકે વર્ણવે છે, છતાં શાસ્ત્રોમાં જે સ્વરૂપોને અવતારી તરીકે વર્ણવેલા છે તે જાણે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણનાં સ્વરૂપો જ ન હોય, એવી રીતે

વાત કરે છે; ભગવાનની સાથે જ જે મુક્તપુરુષો પૃથ્વી ઉપર પધાર્યા હતા અને જેમણે કોઈપણ જાતની શરમ, સંકોચ કે ભય વિના, મુક્તકે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણને પરાત્પર પુરુષોત્તમ તરીકે ઓળખાવ્યા હતા અને એ રીતનું ગાન કરેલું છે, એ જાણે યથાર્થ સમજતા ન હતા, એવું આડકતરી રીતે સૂચન કરતા હોય, એમ વર્તે છે; આ સ્થિતિ શોચનીય કહેવાય. સર્વેએ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે કે, “અવતારો ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણમાંથી થાય છે અને તેમાંજ પાછા લીન થાય છે; અર્થાત્, અવતારો એ ભગવાનનાં એક યા બીજી રીતનાં લીલાસ્વરૂપો છે.” એવું માનવા સ્વીકારવામાં આવે તો જ, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણને સર્વ અવતારના અવતારી તરીકે પ્રતિપાદિત કરી શકાય છે; અવતાર સ્વરૂપોને હીન માનવાથી, યા તેમની અવગણના કરવાથી, સર્વ અવતારના અવતારીનું પ્રતિપાદન થઈ શકતું નથી. શિક્ષાપત્રી, વચનામૃત, સત્સંગિજીવન, વગેરે આદ્ય પ્રમાણ ગ્રંથોમાં આ સિદ્ધાંત વાત ઠેર ઠેર સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેલી છે.

આ સિદ્ધાંત વાતના સંદર્ભમાં, સત્સંગિજીવન પ્ર. ૩, અ. ૧૭માં સંપ્રદાયના મહાસમર્થ અને વિદ્વાન સંતોએ ભગવાનનું જે સ્તુતિગાન કરેલું છે, તેની વિગતો નાના મોટા સર્વ આશ્રિતોએ અવશ્ય જાણવા સમજવાની અને જીવનમાં ઉતારવાની જરૂર છે. સત્સંગિજીવનમાં આ પ્રકારનાં અનેક સ્તુતિગાનોને વર્ણવેલાં છે. જો એ સ્તુતિગાનોને અલગ તારવીને ગ્રંથિત કરવામાં આવે તો, સુંદર પ્રાસાદિક મહાકાવ્ય અમૂલ્ય ગ્રંથ થાય તેમ છે. સત્સંગિજીવનની રચના આમ અનુષ્ટુભ છંદમાં થયેલી છે, પણ તેમાં આ પ્રકારનાં સ્તુતિગાનો, વિવિધ છંદોમાં કરવામાં આવેલાં છે; એ છંદોની રચના પણ સ્તુતિગાન કરનારના વ્યક્તિત્વ, હૃદયના ભાવ અને વિષય નિરૂપણને અનુરૂપ યોજેલી છે. સત્તરમા અધ્યાયમાં બીજા શ્લોકથી શરૂ કરીને સત્તાવીસમા શ્લોક સુધી એ સ્તુતિગાન વિસ્તરેલું છે; ગાયક સંતોની સંખ્યા

પચીસ કરતાં વધારે છે; એમના ગાનમાં વિચારો અને રજૂઆતની વિવિધતા છે, પણ ધ્યેયની અદ્ભુત સામ્યતા અને એકતા છે. પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપના આશ્રય અને ભક્તિ ઉપાસના સિવાય, મુમુક્ષુને મોક્ષ આ પહેલાં કદી મળ્યો નથી, આજે કદી મળતો નથી, કે ભવિષ્યમાં કદી મળશે નહિ, એ ધ્રુવપદ ઉપર સ્થિર રહીને, એમણે આ ગાન કરેલું છે. આ ગાનમાં, સંપ્રદાયનાં અને સંપ્રદાયે ઇષ્ટ એટલે પ્રિય તરીકે માન્ય કરેલાં સત્શાસ્ત્રોમાં, જે સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કરેલું છે તે, તેમજ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે તેમાં સુધારો વધારો કરીને, યા તેનો સાચો અર્થ તારવીને જે સિદ્ધાંતો પ્રવર્તવિલા છે, એ સિદ્ધાંતોનું સચોટપણે વિશદ્ નિરૂપણ કરેલું છે. આ સ્તુતિગાનમાં, જીવ, જગત અને જગદીશ્વર એ ત્રણેના સ્વરૂપ અને સંબંધનું યથાર્થ વર્ણન કરેલું છે; આ સ્તુતિગાનમાં જીવ અને જગદીશ્વર વચ્ચે સાધર્મ્ય સ્થપાય છે ત્યારે, જે અલૌકિક અવર્ણનીય આનંદસભર સ્થિતિનું સર્જન થાય છે, તેનું અદ્ભુત ચિત્ર અંકિત થયેલું છે; આ સ્તુતિગાનમાં, અવતાર શબ્દ કોને કેવી રીતે લાગુ થાય છે અને પરમાત્માનાં અવતારસ્વરૂપો કેવાં હોય છે, તેનું શાસ્ત્રસંમત સુંદર પ્રતિપાદન કરેલું છે; આ સ્તુતિગાનમાં વચનામૃતના સિદ્ધાંતોના શબ્દાર્થ અને રહસ્યાર્થ બન્નેનું આશ્ચર્ય પમાડે એવું ઉત્કૃષ્ટ વિવરણ કરેલું છે; આ સ્તુતિગાનમાં, જ્ઞાન, ભક્તિ અને ઉપાસના, અથવા જ્ઞાન, કમઃ અને ભક્તિનો સમુચ્ચય કેવી રીતે સાધવો જોઈએ, એનું વાસ્તવિક જ્ઞાન સમજાવેલું છે.

જે સંતો સંપ્રદાયમાં આજે પ્રાતઃસ્મરણીય અને આદર્શરૂપ મનાય છે, એમણે આ સ્તુતિગાન કરેલું છે. સ્તુતિગાન કરનારા એ સંતોનાં નામો સ્તુતિગાનમાં જે ક્રમે છપાયેલાં છે, તે ક્રમ પ્રમાણે નીચે મુજબ છે: ૧. મુકુંદાનંદવર્ણી, ૨. મુક્તાનંદમુનિ, ૩. ગોપાલાનંદમુનિ, ૪. બ્રહ્માનંદમુનિ, ૫. આનંદાનંદમુનિ, ૬. નિત્યાનંદમુનિ, ૭. મહાનુભાવાનંદમુનિ, ૮.

શુકાનંદમુનિ, ૯. સ્વયંપ્રકાશાનંદમુનિ, ૧૦. આત્માનંદમુનિ, ૧૧. ચૈતન્યાનંદમુનિ, ૧૨. ભજનાનંદમુનિ, ૧૩. પરમચૈતન્યાનંદમુનિ, ૧૪. પરમાનંદમુનિ, ૧૫. કૃષ્ણાનંદમુનિ, ૧૬. ભગવદાનંદમુનિ, ૧૭. શિવાનંદમુનિ, ૧૮. વાસુદેવાનંદવર્ણી, ૧૯. આત્માનંદમુનિ (મોટા), ૨૦. કપિલેશ્વરાનંદમુનિ, ૨૧. ભૂધરાનંદમુનિ, ૨૨. યોગાનંદમુનિ, ૨૩. પૂર્ણાનંદમુનિ, ૨૪. ગુણાતીતાનંદમુનિ, ૨૫. પ્રેમાનંદમુનિ, વગેરે મુનિઓનો સમૂહ. આ મુનિઓએ જુદા જુદા છંદોમાં સ્તુતિગાન કરેલું છે: એકે સ્ત્રધરામાં, બીજાએ મત્તગચંદ છંદમાં, ત્રીજાએ શિખરિણીમાં. ચોથાએ ભુજંગપ્રયાતમાં, પાંચમાએ દ્રુતવિલંબિત છંદમાં, છઠ્ઠાએ મત્તમયૂરમાં, સાતમાએ સ્ત્રગ્વિણી છંદમાં, આઠમાએ શાર્દૂલ વિક્રીડિતમાં, નવમાએ વિયોગિનીમાં, દશમાએ તોટકમાં, અગિયારમાએ પેયચામરમાં, બારમાએ માલિની છંદમાં, એમ દરેકે જુદા જુદા, પણ પોતાના નિરૂપણને અનુરૂપ ગણાય એવા છંદમાં સ્તુતિગાન કરેલું છે. પ્રેમાનંદમુનિ, વગેરે સંતોએ છેવટે સમૂહમાં સ્તુતિગાન કરેલું છે તે દંડક છંદમાં કરેલું છે; એ ગાન શાસ્ત્રીય સંગીતના રાગમાં પણ ગાઈ શકાય એવું છે.

આ સ્તુતિગાનનો દરેક શ્લોક અર્થગંભીર છે, એ રમણીય પણ છે; કારણ કે, એના પદેપદે નવીનતા રહેલી છે. એટલું જ નહિ પણ, જેમ જેમ એનું વિવરણ કરતા જઈએ તેમ તેમ નવા નવા અર્થો પ્રગટ થતા રહે છે. લેખની મર્યાદાનું થોડું અતિક્રમણ કરીને પણ, આપણે એ જીવન્મુક્ત ગાયકોએ જે મહાગાન કર્યું છે એ પદોના અનેરા આનંદનો અનોખો આસ્વાદ માણવાનો પ્રયત્ન કરીએ. સ્તુતિગાનની શરૂઆત મુકુંદાનંદવર્ણી-મૂળજી બ્રહ્મચારીએ, એટલે જે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ સાથે છાયાની માફક રહેતા હતા, એ મહાપુરુષે કરેલી છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે સ્વમુખે એમનો પરિચય, “આ મૂળજી બ્રહ્મચારી નિરંતર અમારી પાસે રહે છે; એ

જેવા અમને જાણે સમજે છે, એવા બીજા જાણતા સમજતા નહિ હોય”, આ પ્રકારના શબ્દોમાં આપેલો છે; એવા પુરુષ, પુરુષોત્તમનારાયણની સ્તુતિની શરૂઆત કરે, એ સર્વથા યોગ્યજ કહેવાય. સ્તુતિગાનના એમના શબ્દો આ પ્રમાણે છે :

“મત્સ્યં કૂર્મં વરાહં કપિલમથ હરિ વાસુદેવં ચ વૈન્યં ।
દત્તાત્રેયં ચ હંસં નરહરિમૃશમં વામનં પર્શુરામમ્ ॥
યજ્ઞં રામં કુમારં હયશિરસમથો નારદં રાજરાજં ।
વ્યાસં કૃષ્ણં ચ બુદ્ધં ધૃતપુરુષપુષં નામિ નારાયણં ત્વામ્ ॥

(સ. જી. પ્ર. ૩, અ. ૧૭, શ્લોક ૨)

મુકુંદાનંદવર્ણીએ, પોતે જેની પ્રત્યક્ષ સેવા અનુવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, તે પરમાત્માનું પ્રગટ માનુષી સ્વરૂપ અને ભગવતી માનુષી સ્વરૂપે, પહેલાં જે લીલાસ્વરૂપો ધારણ કરેલાં હતાં અને જેની જીવનલીલા જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોમાં સ્વરૂપો, જેને પરીક્ષ શબ્દથી ઓળખવામાં આવે છે તે અને પોતાની નજર સામે પ્રત્યક્ષ બિરાજી રહેલા નરાકૃતિ સ્વરૂપ વચ્ચે અભિન્નતા છે, એવું આ ગાનમાં ભારપૂર્વક પ્રતિપાદન કર્યું છે. નૌમિ નારાયણં ત્વામ્ ।-એ આ સ્તુતિગાનની કેન્દ્રવર્તી ધ્રુવપંક્તિ છે; બીજા બધા શબ્દો અને નામો નારાયણના વિશેષણોરૂપ વપરાયેલા છે. એમનાં ઇન્દ્રિયો, મન અને આત્મા ત્રણે એકતંત્ર થઈને, નારાયણના ચરણાવિદ્યમાં નમન કરે છે; એ નારાયણ, એટલે શાસ્ત્રોમાં જેની લાંબી લાંબી વ્યાખ્યાઓ કરેલી છે તે. પણ એ વ્યાખ્યામાં મુકુંદાનંદવર્ણી એક વિશિષ્ટ સુધારો સૂચવીને કહે છે કે, જે આજે મારી નજર સામે, મારા જેવી જ મનુષ્યાકૃતિ ધારણ કરીને, બિરાજમાન થયેલા છે, તે પ્રત્યક્ષ નારાયણના ચરણાવિદ્યમાં હું નમન કરું છું. આટલું વર્ણન કર્યાથી એમને સંતોષ થતો નથી; એટલે, એ નારાયણ કેવા છે ? એમનું આ દેખાતુ નરાકૃતિસ્વરૂપ ખરેખર કેવું છે ?-એની વાત, એ વિગતો દર્શાવીને કરે છે. શાસ્ત્રો, પુરાણો અને ઇતિહાસમાં, ભગવાનના મત્સ્યકૂર્માદિ

અવતારોની અલૌકિક કથા કહેવામાં આવેલી છે; આ લીલાચરિત્રો જે ગ્રંથોમાં સમાયેલાં છે, તેને પુરાણો તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. મત્સ્યકૂર્માદિ અવતારો, ભગવાનના લીલા અવતારો કહેવાય છે; ધર્મની ઝાનિ થાય છે અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે, ધર્મના સંસ્થાપન અને અધર્મના ઉત્થાપન માટે, તથા સાધુજનોના રક્ષણ માટે અને અસાધુજનોના વિનાશ માટે, ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે, એવું દરેક સત્શાસ્ત્ર પોકારીને કહે છે; પણ આ સાથે જ, ભગવદાવતાર માટે સત્શાસ્ત્રોમાં બીજાં પણ એક કારણ જણાવેલું છે-પોતાના ભક્તને પ્રસન્ન કરવા માટે, એને લાડ લડાવવા માટે અને એના મનોરથો પૂરા કરવા માટે પણ, ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે ત્યારે, ધર્મનું સંસ્થાપન અને અધર્મનું ઉત્થાપન કરવાનું કાર્ય પણ ભેગાભેગું થાય છે જ. આનો અર્થ એ થાય છે કે, ભક્તજનોને લાડ લડાવીને, એમની ઇચ્છાઓ પૂરી કરવી, એજ ભગવદાવતારનું મુખ્ય પ્રયોજન છે. આથી, એમ સિદ્ધ થાય છે કે, જેવો સેવક, જેવું કાર્ય અને જેવું સ્થળ, એ પ્રમાણે ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે. અને ત્યારે, જેવો અવતાર ધારણ કર્યો હોય, તેને અનુરૂપજ વર્તન કરે છે: દા. ત. મત્સ્યાવતાર અને કૂર્માવતાર ધારણ કર્યા ત્યારે, પૃથ્વી ઉપર નહિ, પણ જળમાંજ વિચર્યા; નૃસિંહાવતાર ધારણ કર્યો ત્યારે, રૂપ પણ અર્ધું મનુષ્ય જેવું અને અર્ધું સિંહ જેવું જ ધારણ કર્યું, અને વર્તન પણ એના પ્રમાણે કર્યું; વામન અવતાર ધારણ કર્યો ત્યારે, દેહ પણ ઠીંગણોજ ધારણ કર્યો; રામાવતાર ધારણ કર્યો અને સીતાજીનું અપહરણ થયું ત્યારે સામાન્ય મનુષ્ય માફક કલ્પાંત કર્યું અને પાગલ જેવા થઈ ગયા; કૃષ્ણાવતાર ધારણ કર્યો ત્યારે, કાળયવનથી એક સામાન્ય માણસની માફક ડરીને ભાગી ગયા. આ બધા દાખલાઓ તો દૂરના કહેવાય; પણ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પણ આસુરી સ્વભાવવાળા દુષ્ટજનો

મારવા આવે ત્યારે, સામાન્ય માણસની માફક સ્થળ છોડીને અન્યત્ર ચાલ્યા જતા. એ ચરિત્રોનું સંપ્રદાયનાં શાસ્ત્રોમાં સત્પુરુષોએ વર્ણન કર્યું છે જ. આ બધા દાખલા દાખલ છે કે, ભગવાન પોતાના ભક્તોના મનોરથો પૂરા કરવા માટે અવતાર ધારણ કરે છે ત્યારે, એ ભક્ત મનુષ્ય જેવો હોવાથી, ભગવાન પણ મનુષ્ય માફક જ વર્તે છે. પણ, જે સાચો ભક્ત હોય છે તે જાણે છે, “મારા માટે નૃનાટ્ય કરી રહેલા આ પુરુષ જ, પરાત્પર પુરુષોત્તમ છે.” આ પ્રકારનું ભક્તહૃદય અને જ્ઞાન ધરાવતા મુકુંદાનંદવર્ણી કહે છે, “હે નારાયણ ! આપે મારા કલ્યાણ માટે મનુષ્યાકૃતિ ધારણ કરેલી છે અને મારા સુખ, શ્રેય અને શાંતિ માટે, આપ મનુષ્ય જેમ વર્તન કરો છો; પણ આ પહેલાં મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, વગેરે જે ચોવીસ અવતારોની લીલા પુરાણાદિક શાસ્ત્રોમાં ગાવામાં આવેલી છે, તે સ્વરૂપો પણ આપેજ ધારણ કરેલાં હતાં અને આપે જ એ અદ્ભુત લીલાચરિત્રો કરેલાં છે. એ સર્વ અવતારો, ધારણ કરનાર, સર્વ અવતારોના અવતારી, હે નારાયણ ! તમારા ચરણાવિંદમાં, બે હાથ જોડી અને માથું મનાવીને નમન કરવા સિવાય, આપને અર્પણ કરવા જેવું મારી પાસે બીજું કંઈજ નથી.”

શાસ્ત્રોમાં ભગવાનના અવતારોના અનેક પ્રકારો ગણાવવામાં આવેલા છે. ઉપર્યુક્ત સ્તુતિગાનમાં મુકુંદાનંદવર્ણીએ, માત્ર એકજ પ્રકાર-જેને લીલાવતાર કહેવામાં આવે છે, જેનોજ ઉલ્લેખ કરેલો છે. શાસ્ત્રોમાં ભગવાનના લીલાવતારો ઉપરાંત જેને પુરુષાવતારો કહેવામાં આવે છે તેનું પણ નિરૂપણ કરેલું છે. જગતનું સર્જન, સંપોષણ અને સંહાર, અર્થાત્ જગતવ્યાપારની પ્રવૃત્તિ સાથે જે દેવો અને તત્ત્વો સંકળાયેલાં છે, તેને પુરુષાવતાર કહેવામાં આવે છે, જગતમાં જે કંઈ અસામાન્ય અને અદ્ભુત તેજ, ઐશ્વર્ય અને શક્તિયુક્ત જણાય છે, તે પણ ભગવાને અર્પેલી શક્તિનું

જ પરિણામ હોય છે. કોઈ કાર્ય નિમિત્તે, આવી શક્તિ અન્યમાં નિયત સમય માટે ભગવાન પ્રેરે છે; શાસ્ત્રોમાં, આવી શક્તિ જેનામાં વ્યક્ત થાય તેને પણ અવતાર કહેવામાં આવ્યા છે; તેને ગુણાવતાર, કળાવતાર, અંશાવતાર, વગેરે નામે ઓળખાવવામાં આવેલા છે.

મુકુંદાનંદવર્ણીએ આ સ્તુતિગાનમાં જે અવતાર સ્વરૂપોની વાત કહેલી છે, તે બધાં જ લીલાવતાર સ્વરૂપો છે. એ સ્વરૂપો પરમાત્મ સ્વરૂપથી કેવી રીતે અભિન્ન છે, એ હકીકત લોચા પ્રકાશના અઢારમા વચનામૃતમાં ખૂબ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સમજાવેલો છે. વાતની શરૂઆતમાં, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ કહે છે, “ભગવત્સ્વરૂપના નિશ્ચિતની વાત અતિ અટપટી છે: એ વાત જો સમજતાં ન આવડે તો, દૂષણ પણ ઘણાં આવે છે અને આ વાત સમજે નહિ ત્યાં લગી નિશ્ચયમાં પણ કાચપ ઘણી રહે છે.” આ પ્રકારની પ્રસ્તાવના કરીને, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ કહે છે, “ભગવાને જે આકૃતિઓ ધારણ કરી હતી, તેને તે કાળે જે જે મળ્યા તેમણે તેવા તેવા સ્વરૂપનું ધ્યાન કર્યું છે અને તે ધ્યાન કરીને તે (ભક્તો) તે ભગવાનના રૂપને પામ્યા છે.” આ હકીકત પ્રતિપાદન કરીને, પછી પૂછે છે, “જે વરાહને મળ્યા તે શું ધામને વિષે ભગવાનને વરાહરૂપેજ દેખે છે ?...અને જેણે વરાહને પતિભાવે ભળ્યા તે શું ભૂંડણ થઈ અને સખાભાવે ભળ્યા તે શું ભૂંડ થયો ? અને મત્સ્યને પતિભાવે ભળ્યા તે શું માછલી થઈ અને સખાભાવે ભળ્યા તે શું માછલો થયો ?”...આવા પ્રશ્નો પૂછીને, ભગવાને પછી સ્વમુખે સ્પષ્ટતા કરી, “જો ભગવાનનું મૂળરૂપ વરાહરૂપ જેવું જ હોય, તો તે અવતારના ભક્તોને, તેના ધ્યાને કરીને, તદાકારપણું થાય; ત્યારે તો, તેમ જ થવું જોઈએ, પણ એ વાત એમ નથી.” એમ કહીને છેવટે સમજાવે છે, “તેજ ભગવાન, મત્સ્ય, કર્ક, વરાહરૂપને તથા રામકૃષ્ણાદિકરૂપને કોઈક કાર્યને અર્થે ગ્રહણ કરે છે, પણ જે એ પોતાનું મૂળરૂપ

છે, તેને તજીને એ અવતારનું ધારણ નથી કરતા. તેજ ભગવાન પોતે, અનંત ઐશ્વર્ય અને અનંત શક્તિ સહિત જ મત્સ્યકચ્છાદિક રૂપને ધારણ કરે છે.”

સ્રગ્ધરાછંદની આ ચાર પંક્તિમાં, મુકુંદાનંદ બ્રહ્મચારી જેવા જીવન્મુક્ત પુરુષે, જે ભગવાને કોઈ કાર્ય નિમિત્તે, મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, નૃસિંહ અને વામનરૂપ ધારણ કર્યું હતું, જે ભગવાને કોઈ કાર્ય નિમિત્તે કપિલ, દત્તાત્રેય, રામ અને કૃષ્ણરૂપ ધારણ કર્યું હતું, એજ ભગવાન નરદેહ ધારણ કરીને નયનગોચર વર્તે છે, તેમનું સ્તુતિગાન કરેલું છે. આ સ્તુતિગાન ઉપરથી એક વાત ફલિત થાય છે તે એ કે, જેને ભગવાનના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનો ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય દઢ થયેલો હોય છે તે, શાસ્ત્રોમાં પરોક્ષ અવતારસ્વરૂપે જે લીલાઓ કરેલી હોય એ લીલાઓ, પોતાને નયનગોચર વર્તતા પરમાત્મસ્વરૂપે જ કરેલી છે, એવું નિઃશંક સમજીને, તેનું ગાન કરે છે; અર્થાત્, હાલ એની દષ્ટિએ પ્રત્યક્ષ નિહાળાતું ભગવત્સ્વરૂપ માત્ર વર્તમાન કાળમાં જ પ્રવર્તે છે એમ નથી હોતું; એ સ્વરૂપ પહેલા પણ પ્રવર્તતું હતું અને હવે પછી પણ એજ સ્વરૂપ સર્વમાં સર્વત્ર સર્વદા પ્રવર્તતુંજ રહેશે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને, જેમ ઘર, કુટુંબ, સમાજ અને દેશ સર્વત્ર પોતાના પતિ સિવાય અને પતિથી પર અને પતિથી વધુ પ્રિય બીજું કોઈ પદાર્થ કે પુરૂષ દેખાતો નથી, તેમ એ ભક્તજનને, પોતાનું પ્રત્યક્ષ ઈષ્ટ આરાધ્ય સ્વરૂપ જ સર્વમાં દેખાય છે અને અનુભવાય છે. મુકુંદ બ્રહ્મચારીએ પોતાના સ્તુતિગાનમાં, પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષના અભેદનું નિરૂપણ કરેલું છે.

સૌથી મહત્વની વાત, જે મુકુંદાનંદવર્ણીએ આ સ્તુતિગાનદ્વારા પ્રતિપાદિત કરેલી છે તે સહજાનંદીય એકેશ્વરવાદ છે. ભગવાને પોતાના ભક્તજનોના સુખ માટે જીદાં જીદાં સ્વરૂપો ધારણ કરીને લીલા કરી, પણ અલ્પજ્ઞ માણસે એમાંથી અનેકેશ્વરવાદનું પ્રવર્તન કર્યું. ભગવાનના નૃસિંહ સ્વરૂપના ઉપાસકોએ નૃસિંહ

સ્વરૂપને, રામસ્વરૂપના ઉપાસકોએ રામસ્વરૂપને અને કૃષ્ણસ્વરૂપના ઉપાસકોએ કૃષ્ણસ્વરૂપને, એમ જેને જે સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું અને જેણે જે સ્વરૂપની આરાધના કરી, તેણે એ સ્વરૂપ જ સર્વેશ્વર છે, એવું પ્રતિપાદન કર્યું. ખરી રીતે, જે સ્વરૂપે, એ સ્વરૂપ ધારીને, ભક્તના સુખાર્થે લીલા કરી એ મૂળ સ્વરૂપ જ પરબ્રહ્મપુરુષોત્તમ છે, એવું કહેવામાનવાને બદલે, આ પ્રમાણે નિરૂપણ થવાથી, “સર્વેશ્વરો” ઘણા થાય; અને એના પરિણામે, મનુષ્યના સ્વભાવ પ્રમાણે, “મારા ઈશ્વર જ સર્વેશ્વર છે અને તમારા ઈશ્વર હીન છે.” એવી અસ્વાભાવિક વાતો આગ્રહપૂર્વક શરૂ થઈ. પરમાત્મા અદ્વિતીય-અદ્વૈત છે, એવો સુદઢ સ્વીકાર કરનારા અદ્વૈતવાદી ભક્તજનોએ પોતાના અદ્વૈતવાદની સર્વોપરિતા આગવી દાખવવા માટે, જેમ ‘કેવળ, વિશિષ્ટ, શુદ્ધ, અવિભાગ’ વગેરે વિશેષણોનો પ્રયોગ કર્યો, એ પ્રમાણે પ્રયોગ કરીને જ એ અટક્યા નહિ; દરેકે, બીજાએ જે વિશેષણોનો ઉપયોગ કર્યો તે અવળા માર્ગે દોરી જનારો અને અયોગ્ય છે, એવું ભારપૂર્વક કહેવા માંડ્યું; એમાંથી વાદવિવાદો અને શાસ્ત્રાર્થોની પરંપરા જાગી, મુકુંદાનંદ બ્રહ્મચારી આ સ્તુતિગાનમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ગાય છે, “જગતના સમજી અને શાણા પુરુષો જેને મત્સ્યાવતાર કહે છે, કૂર્માવતાર કહે છે, રામાવતાર અને કૃષ્ણાવતાર કહે છે તે બધા જ, નરતનુધારીને મારી નજર સામે બિરાજેલા આ નટવર નારાયણના જ છે” ખંડન કર્યા સિવાય, મંડન કરવાની, મુકુંદાનંદવર્ણીની આ રીત નાના મોટા સર્વ આશ્રિતોએ અને અનાશ્રિતોએ અવશ્ય જાણવા સમજવા જેવી છે. એ રીતમાં સુખ છે, શાંતિ છે; પણ તે સાથે જ ધ્યેય સ્વરૂપની સાચી રજાઆત અને નિરૂપણ રહેલું છે. શિક્ષાપત્રી શ્લો. ૧૫માં તેથી જ.

“કૃષ્ણસ્તદવતારાશ્ચ ધ્યેયાસ્તત્પ્રતિમાઽપિ ચ ।

-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જે અવતાર સ્વરૂપો અને તેમની મૂર્તિઓજ હંમેશાં

ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે,” એવો આદેશ આપેલો છે.

ભગવાનના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ અને પરોક્ષ સ્વરૂપ વચ્ચે અભેદ અનુભવવાની વાત અશક્ય નથી, પણ ખૂબ મુશ્કેલ છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં એટલે જ કહેવામાં આવ્યું છે.

“અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।
પરં ભાવમજાનન્તો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥ ”૧-૧૧

આ શ્લોકમાં જણાવેલી મુશ્કેલી કંઈ ન નડે તે ખાતર, એ પછી તરતજ, મુક્તાનંદસ્વામીએ ભગવાનના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપની જ, સ્તુતિ કરેલી છે. એ સ્તુતિ પણ એમણે એવા શબ્દોમાં કરેલી છે કે તેથી, ભગવાનના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ સિવાય બીજા કોઈ સ્વરૂપની કલ્પના જ ન થઈ શકે. એમણે આનંદવિભોર થઈને, પોતાની સામે જ લિંબતરુ નાચે ઊભેલા ભગવત્સ્વરૂપ સામે અંગૂલિનિર્દેશ કરીને ગાયું, “કૌસુમશેખરરાજિવિરાજિતભાલસતિલકે કલિતારે ।

ચારુસરોજદલાયતચંચલલોચનલોચનમોચિતનારે ॥
શોણપટેન કટિં ચ નિબદ્ધય તવર્પિતપાણિયુગેઅન્ન ધારે।
સ્મેરમુખેઽસ્તુ મનોઽન્ન વિભો! ત્વયિ ભૂરિસુગંધિમનોહરહારે॥”

સ. જી. ૩-૧૭-૩.

ગીતાના ઉપર જણાવેલા શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, માનુષી તનુધારીરહેલા પરમાત્માનું સ્વરૂપ પણ પરમભાવ યુક્ત જ છે, એ હકીકત માણસ ભૂલી ન જાય તે ખાતર, મુક્તાનંદસ્વામીએ એ સ્વરૂપને “વિભુ” નામથી આ ગાનમાં સંબોધેલું છે. નયન સામે મર્યાદિત જગ્યામાં ઊભેલું હોવા છતાં, આ માનુષી સ્વરૂપ, જડ ચેતન સર્વમાં વ્યાપીને રહેલું છે; એટલું જ નહિ પણ ચિદ્રિય સર્વના અંતરમાં અન્વય વ્યતિરેક રહીને, જે સર્વને નિયમન કરે છે, એવું એ ભગવત્સ્વરૂપ વિભુ હોવા છતાં, સર્વજનોને નયનગોચર વર્તે છે- એ નિરૂપણ આ સ્તુતિગાનનું ધ્યેય છે.

“સ્મેરમુખેઽસ્તુ મનોઽન્ન વિભો !ત્વયિ ભૂરિસુગંધિમનોહરહારે”

-એ આ ગાનની ધ્રુવપંક્તિ છે. મત્તગચંદ છંદમાં ગવાયલા આ ગાનમાં, દરેક પંક્તિની છેવટે “તારે, નારે, ધારે હારે” એ પ્રમાણે પ્રાસાનુપ્રાસ ગેયતા રહેલી છે. જે વસ્તુ જોવાથી શરીરમાં રગેરગે ચેતન અને આનંદ વ્યાપી જાય અને માણસ મનમાં અને તનમાં મસ્ત બને-મત્ત બને ત્યારે, એ પોતાના અનુભવને આ છંદમાં વ્યક્ત કરે છે. અંતરના આનંદને વાચા મળતી હોવાથી “રાજિવિરાજિત” “તિલકે કલિતારે,” “લોચનલોચનમોચિતનારે” વગેરે સમાસોદ્ધારા, એમાં શબ્દમાધુર્ય પણ નીતરતું હોય છે. વળી, આ સ્તુતિમાં, એવી પંક્તિ એક સુંદર સમાસરૂપે ગાવામાં, અર્થગાંભીર્ય પણ સૂચવવામાં આવેલું છે. મુક્તાનંદસ્વામીના પદોમાં, શબ્દોમાં, હંમેશાં સૌમ્ય અને શાંત જળવિસ્તાર જેવું મધુર ઊંડાણ હોય છે, એ આ ચાર લીટીના ગાનમાં પારદર્શક ઝણાય છે. મુક્તાનંદસ્વામીએ, આ ગાનમાં ભગવાનના ભાલપ્રદેશથી કટિતટ સુધીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરેલું છે: ભગવાનના ભાલપ્રદેશ ઉપર કુંકુમના ચાંદલાયુક્ત ઉર્ધ્વપુંડ્રતિલક શોભી રહેલું છે; એ તિલક ચાંદલા સાથે, સમસ્ત ભાલપ્રદેશ ઉપર વિવિધ પુષ્પના તોરાઓ પંક્તિબદ્ધ શોભી રહેલા છે. આ પ્રકારની શોભાયુક્ત ભાલ, કલિ એટલે અધર્મના સર્ગોથી ભક્તજનોનું રક્ષણ કરે છે. સ્વામીની દષ્ટિ એ પછી, ભગવાનના નેત્ર ઉપર સ્થિર થાય છે; સંપૂર્ણ રીતે ખીલેલા પ્રકુક્ષિત કમળદળ જેવાં એ લોચન ચંચળ છે. ચંચળ શબ્દનો અસ્થિર અથવા વિહ્વળતા ભરેલાં આમ તેમ ફાટી દષ્ટિએ જોનારાં, એવો અર્થ કોઈ ન કરે તે ખાતર મુક્તાનંદમુનિએ એ લોચનને “લોચનમોચિતનારે” વિશેષણથી વિભૂષિત કરેલાં છે. મુમુક્ષુજીવોના સમૂહને એટલે અનેક જીવોને, સંસાર બંધનમાંથી મુક્ત- કરીને મોક્ષભાગી ને સુખી બનાવે એવાં એ લોચન, ચંચળ એટલે જે ચળ થતાં નથી એવાં, સ્થિર અને પ્રભાવશાળી છે. નેત્ર ઉપરથી એમની દષ્ટિ મુખ ઉપર આવે છે; દેવ, દાનવ, માનવ અને મુક્ત સર્વના

ગર્વને હરી લે એવું સર્વેશ્વરનું હાસ્ય છે; એવા મંદમંદ હાસ્યથી, એમનું મુખ વિલસી રહેલું છે; એ મુખકમળ-વદનકમળ ઉપર મુક્તાનંદસ્વામીનું ભક્તહૃદય વારી જઈ સ્થિર થઈ જાય છે. ભગવાનને એ પ્રાર્થના કરે છે, “હે વિભો ! મારા અંતરમાં અંતર્યામી શક્તિસ્વરૂપે રહેલા હે પ્રભો ! મારું મન અન્યત્ર ક્યાંય પણ સ્થિર ન થાય, માત્ર તમારા આ મુખકમળમાં જ સદા સ્થિર થાય, એવી કૃપા કરો” ભક્તજનો, ભગવાનના મુખકમળ ઉપર જ વારી જાય છે અને એ જોઈને જ હંમેશાં જીવે છે. મુખ ઉપરથી મુક્તાનંદસ્વામીની દષ્ટિ ભગવાનના કટિપ્રદેશ ઉપર આવે છે; લાલરંગનું સુંદર રેશમી વસ્ત્ર-જરીયાન દુશાલો એ કટિતટ ઉપર બાંધેલો છે અને એ કટિપ્રદેશ ઉપર પુષ્પોના બાજુબંધો બાંધેલા બે હાથ નટનાગરે ટેકવેલા છે. આ વર્ણન ઉપરથી એમ જણાય છે કે, મુક્તાનંદસ્વામીએ જે સ્વરૂપનું આ સ્તુતિમાં ગાન કરેલું છે, તે નટરાજ માફક ઊભેલું ભગવત્સ્વરૂપ છે. નટવરે વળી, ગળાથી ઉરપ્રદેશની નીચે સુધી સુગંધી પુષ્પોના અનેક હાર ધારણ કરેલા છે.” મુક્તાનંદસ્વામી કહે છે કે, ભગવાનનું આવું મનોહર સ્વરૂપ, મારા મનમાં અને નેત્ર સમક્ષ સદાય વિલસી રહ્યો.

મુકુંદાનંદવર્ણીએ પ્રત્યક્ષ નયનગોચર થતું ભગવત્સ્વરૂપ એ જ શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલા પરોક્ષ અવતાર સ્વરૂપો ધારણ કરનાર છે, એ સિદ્ધાંતવાત સૂચવાય એ રીતે ગાન કરેલું છે; જ્યારે એની પુષ્ટિરૂપે એ પ્રત્યક્ષ ભગવત્સ્વરૂપ કેવું છે એનું હૃદયંગમ વર્ણન મુક્તાનંદસ્વામી પોતાના સ્તુતિગાનમાં કરે છે. જે સ્વરૂપનું મુકુંદાનંદવર્ણી અને મુક્તાનંદમુનિએ મુક્તકંઠે ગાન કર્યું, તે સ્વરૂપનો સાગરનાદ જેવા ધીરગંભીર અવાજે, ગોપાળાનંદમુનિ જયઘોષ ઉચ્ચારે છે:

“જય શ્રીમદ્ભાસ્વચ્ચયરુચિબૃહદ્દામનિલય ! ।

પ્રમો ! કારુણ્યાબ્ધે ! યજનસુખવિધાનાત્તનૂતનો ! ॥

જય સ્વામિન્નારાયણ ! નિજજનાનન્દ ! સદા ।

દ્વગ્ને રૂપ તેઽપ્રતિમ ! યદિદં હ્રવ વસતામ્ ॥”

(સ.જી.૩, ૧૭, ૪)

-સંપ્રદાયમાં મુક્તાનંદસ્વામી, “સંપ્રદાયની મા”નું બિરુદ પામેલા છે, ત્યારે ગોપાળાનંદસ્વામી, “ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પછી સંપ્રદાય સમસ્તની સંભાળ લેનાર મધ્યસ્થી ને યોગીરાજ”નું બિરુદ પામેલા છે. શિખર ઉપર ઊભેલા માણસનો અવાજ ઘોષપ્રતિ-ઘોષરૂપે દ્વિગુણી થઈને, દૂર દૂર સુધી સંભળાય છે અને શ્રોતાજનોના મન ઉપર એવી ઘેરી અસર ઉપજાવે છે તમે, શિખરિણી છંદ માણસના મન ઉપર એવી ઘેરી અસર પેદા કરે છે; શિખરિણી છંદમાં કરેલા આ ગાનની ધ્રુવ પંક્તિ છે-“દ્વગ્ને રૂપ તેઽપ્રતિમ ! યદિદં હ્રવ વસતામ્ - તમારું આ અપ્રતિમરૂપ હે સ્વામિન, હે નારાયણ ! મારી દષ્ટિ આગળ સદા રહ્યો.” ચાર લીટીના આ ગાનમાં ગોપાળાનંદસ્વામીએ દશ વિશેષણનામો વાપરીને, સર્વ સત્શાસ્ત્રનો સાર સમજાવી દીધો છે. આ વિશેષણનામો નીચે મુજબ છે: (૧) શ્રીમદ્, (૨) ભાસ્વચ્ચયરુચિ, (૩) બૃહદ્દામનિલય, (૪) પ્રભુ, (૫) કારુણ્યાબ્ધિ, (૬) જનસુખવિધાનાત્તનૂતનુ, (૭) સ્વામિ, (૮) નારાયણ, (૯) નિજજનાનંદ અને (૧૦) અપ્રતિમ. આ દશ વિશેષણનામયુક્ત પરમાત્માનો, ગોપાળાનંદસ્વામીએ જયનાદ ગાયો છે: (૧) શ્રી એટલે લક્ષ્મી; સર્વકલ્યાણકારી ગુણોનો સમૂહ, અદ્ભુત શક્તિસંપન્ન જે પરમાત્મા સદા શ્રીયુક્ત છે, તે જયકારી પ્રવર્તો. (૨) કોટિસૂર્યનું તેજ પણ ઝાંખું પડે એવું ચિદચિદ્ સર્વમાં, સર્વત્ર સદા, સર્વ પ્રકારે વ્યાપીને જે તેજ રહેલું છે, એવું તેજ ધરાવનાર, ભગવાનનો જય હો. (૩) અધોઉર્ધ્વ ચારે કોર પ્રમાણે રહિત, કોટિ સૂર્યના તેજથી પણ અધિક પ્રકાશમાન, દિવ્ય અનંતતેજનો સમૂહ, જે અત્યંત શ્વેત છે, સચ્ચિદાનંદરૂપ છે, જે અષ્ટાવરણથી પર છે, માયાથી પણ પર છે, જેને

શાસ્ત્રોમાં બ્રહ્મપુર કહે છે, અમૃતધામ કહે છે, પરમપદ કહે છે, એવું જે અક્ષરધામ, તેમાં રહેનારા ભગવાન સદા જયકારી પ્રવર્તો. (૪) જે અણુઅણુ સર્વમાં, અક્ષરપર્યંત સર્વના અંતરમાં રહીને નિયમન કરે છે, જે પ્રભુ છે, એવા સર્વેશ્વર શ્રીહરિ જયકારી પ્રવર્તો. (૫) જેને કોઈ ઓળખી શકે તેમ નથી, કોઈ પામી શકે તેમ નથી, કોઈ ઉપર જે અહૈતુકી કરુણા વર્ષાવે છે, એવા કરુણાનિધિ પરમેશ્વરનો જય હો. (૬) પોતાના ભક્તજનોને સુખ અને સુવિધા માટે જ, જે ભક્તજન જેવો મનુષ્યદેહ ધારણ કરે છે, એવા ભગવાન જયકારી પ્રવર્તો. (૭) જે સર્વથી સ્વતંત્ર છે, સર્વથી સમર્થ છે, એટલે જે સર્વના સ્વામી છે, એમનો જય હો. (૮) જે અક્ષરબ્રહ્મપર્યંત સર્વમાં વ્યાપીને રહેલા છે, સર્વને અસન એટલે આશ્રય કરવા યોગ્ય છે, એવા નારાયણ જયકારી પ્રવર્તો. (૯) પોતાના ભક્તજનોને આનંદ આપવો, એજ જેમનો સ્વભાવ છે, એવા ભગવાન જયકારી પ્રવર્તો. (૧૦) ગોપાળાનંદસ્વામી કહે છે કે, જે પરમાત્માની હું સ્તુતિગાન કરી રહ્યો છું, તે એકમેવાદ્વિતીય છે, એમના જેવા તો એ એક જ છે, અક્ષરબ્રહ્મ પર્યંત બીજું કોઈ એમનું સ્થાન લઈ શકે તેમ નથી, એમની બરોબરી કરી શકે તેમ નથી, અપ્રતિમ એવા એ ભગવાનનો જય હો.

ગોપાળાનંદસ્વામીએ ક્રેલા આ સ્તુતિગાનમાં, સ્વામી-સેવકભાવનો મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે. સર્વનો આધાર ગણાતા અક્ષરબ્રહ્મ પણ પરમાત્માના સેવક છે. ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના સડસઠમા વચનામૃતમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, ભગવાનનો ભક્ત દેહ મૂકીને, બ્રહ્મરૂપ થઈને

ભગવાનના ધામમાં જાય છે અને ભગવાન જેવા સ્વતંત્ર છે અને કાળ, કર્મ અને માયાના આવરણથી પર છે, તેવો એ પણ થાય છે; છતાં, બન્ને વચ્ચે સ્વામીસેવકભાવ અખંડિત રહે છે, એ સિદ્ધાંતવાત આ ચાર લીટીના ગાનમાં સમજાવવામાં આવેલી છે. ભગવાન, ક્રિયાસાધ્ય નથી, પણ કૃપાસાધ્ય છે અને જેના ઉપર એમની કૃપાદષ્ટિ વરસે છે, તેને જ એ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રુતિઓ કહે છે, “યમૈવેષ વૃણુતે સ તેન લભ્યઃ ।-જેના ઉપર એ કૃપા કરે છે તેને જ દષ્ટિગોચર થાય છે; તેને જ એમનો સાક્ષાત્કાર થાય છે,” એ સિદ્ધાંત પણ આ ગાનમાં આ મહાસમર્થ મુનિએ સંક્ષેપમાં સમજાવેલો છે. તે જ પ્રમાણે, ચિદચિદ્ સર્વ કંઈ, શરીરી પરમાત્માનું શરીર છે; શરીર અને શરીરી વચ્ચે જેવું વિલક્ષણપણું વર્તતું હોય છે, તેવું વિલક્ષણપણું પરમાત્મા શરીરી અને ચિદચિદ્ શરીર વચ્ચે પણ પ્રવર્તે છે, એ સિદ્ધાંતવાત પણ ગોપાળાનંદસ્વામીએ ઉપર જણાવેલાં વિશેષણો દ્વારા પ્રતિપાદિત કરેલી છે. જ્ઞાન અને યોગની પરમસિદ્ધિ, ગોપાળાનંદસ્વામીએ પ્રાપ્ત કરેલી હતી, છતાં પરમાત્મા આગળ અસમર્થ અને આધીન વ્યક્તિ જેવી નમ્રતા અને દાસાનુદાસ વૃત્તિ, એમણે આ ચાર લીટીના ગાનમાં નિખાલસભાવે દાખવી છે, એ આદર્શ સૌ કોઈએ જીવનમાં સમજીવિચારીને આચરવા જેવો છે.

બીજા મુનિઓએ સ્તુતિગાનદ્વારા જે વાત કહેલી છે, તેનો આપણે હવે પછી, ભગવદીચ્છાનુસાર વિચાર કરીશું.

ભગવાન માં રહેવું - સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ

-નાથજીભાઈ ઈરછારામ
શુક્લ

પ્ર. : ગઢડા મધ્ય રજમાં મહારાજ મુક્તાનંદ સ્વામીને કહે છે કે કામ ક્રોધાદિકના જોરને હઠાવે એવો જે વિચાર તે તો ગુણથકી પર છે તે એ તમારા જીવમાં રહ્યો છે. એમાં 'ગુણથી પર' છે એનો શો અર્થ ?

ઉ. : ગુણથી પર એટલે પ્રકૃતિથી પર - ત્રણે ગુણ પ્રકૃતિમાં રહ્યા છે. આનો ખુલાસો ગઢડા પ્રથમ રજમાં છે એમ કહી ચોવીસમું વચનામૃત વંચાવ્યું અને કહ્યું કે જે રીતે જ્ઞાને કરીને સ્થિતિ થાય છે તે કહીએ છીએ, તે જ્ઞાન કેવું છે; તો પ્રકૃતિ પુરુષથી પર છે અને તે જ્ઞાનને વિશે સ્થિતિ થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિપુરુષ અને પ્રકૃતિપુરુષનું જે કાર્ય તે કાંઈ નજરમાં આવતું નથી. એનું નામ જ્ઞાન પ્રલય કહેવાય. એનું જ નામ આત્યાંતિક પ્રલય કહેવાય. જ્ઞાને કરીને એવી સ્થિતિ કરવી જોઈએ કે એક ભગવાન સિવાય બીજું કંઈ ભાસે જ નહિ. બધું જગત પ્રકૃતિનું કાર્ય છે અને પ્રકૃતિના પ્રેરક પુરુષ છે. પુરુષની પ્રેરણા ના થાય ત્યાં સુધી પ્રકૃતિના ત્રણે ગુણો સામ્યાવસ્થા તેમાં રહે છે. તેથી તેને ગુણસામ્ય કહે છે (જુઓ ગઢડા પ્રથમ ૧૨) એમાં જ્યારે પુરુષ પ્રકાશ ફેંકે છે ત્યારે એ ત્રણ ગુણોમાં ક્ષોભ થાય છે અને પછી પોતાનું કાર્ય કરે છે આવી જે પ્રકૃતિ એને પ્રકૃતિના કાર્ય તે જોણે જ્ઞાનપ્રલય કર્યો છે તે જ્ઞાનીને નજરમાં જ

આવતા નથી. આ સ્થિતિને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ કહે છે. આવા જે હોય તે સદાય ચોવીસે કલાક ભગવાનમાં જ રહે છે. આવી સ્થિતિવાળા પોતે પોતાનું જ કલ્યાણ સાધી શકે છે. કોઈની જોડે વાત પણ કરી શકતા નથી તેમ બીજાને સત્સંગ કરાવી ભગવાન ભજવી શકતા પણ નથી. માટે આ વખતે મહારાજે મોટા મોટા સમર્થ સંતોને પણ સવિકલ્પ સ્થિતિમાં રાખેલા હતા. ભગવાનમાં જોડાયેલા રહે ત્યાં સુધી તે તેમાં જ રહે અને બાકીના વખતમાં ધ્યાન-ભજન ભજન કરવું-કરાવવું. તેમાં જ રહે તે સ્થિતિમાં રક્ષણ થાય એ હેતુથી મહારાજ ગઢડા છેલ્લા ૩૩માં મુક્તાનંદ સ્વામી તથા ગોપાળાનંદ સ્વામીનો દાખલો આપી કહ્યું છે કે માન-ધન-સ્ત્રી આદિકનો યોગ જ ના થવા દેવો. મોટા મોટાઓને પણ છેક નાનાની પેઠે નિયમમાં વર્તાવ્યા છે. જ્યાં સુધી દેહનું અને જગતનું ભાન રહે છે ત્યાં સુધી ગમે તેવો જ્ઞાની કે યોગી હોય છતાં તે સવિકલ્પ સ્થિતિમાં જ ગણાય. અને તેથી તે દરેકે ભગવાનના બાંધેલા નિયમોમાં અવશ્ય રહેવું જ પડે, નહિ તો રક્ષણ ના થાય. ગઢડા મધ્ય ૧૬માં મહારાજ કહે છે કે જો નિયમમાં ના રહે તો ગમે તેવો વૈરાગ્યવાન હોય તથા જ્ઞાની હોય તો પણ તેને 'ઠા' રહે નહિ. માટે વિષય જીત્યાનું કારણ તો પરમેશ્વરના બાંધેલા જે નિયમ તે જ છે.

“સત્સંગ પ્રદીપ” ને ભેટ આપનારની શુભ નામાવલિ

ક્ર. રકમ	નામ	ગામ	પ્રસંગ
૧૩૦૦૦-૦૦	અ.નિ. લક્ષ્મીપ્રસાદ મગનભાઈ શાહ નડીઆદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
	હસ્તે પુષ્પાબેન લક્ષ્મીપ્રસાદ પટેલ		
૧૩૦૦૦-૦૦	પુષ્પાબેન લક્ષ્મીપ્રસાદ પટેલ	નડીઆદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૨૦૦૦-૦૦	કમ્લેશભાઈ ગોવિંદભાઈ પરીખ	ચેન્નાઈ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦૦-૦૦	અ. નિ. બાબુભાઈ મણીલાલ શાહ અમદાવાદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
	હસ્તે અશ્વિનભાઈ શાહ		
૧૦૦-૦૦	સુરેશભાઈ ઇશ્વરભાઈ પ્રજાપતિ	નડીઆદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે

આજીવન લવાજમ :
દેશમાં રૂ. ૨૫૦-૦૦
છૂટક નકલ રૂ. ૫-૦૦

Registered with Registrar of News Papers for India Under No. GujGuj/2016/69394
Postal Regd. No. VDR (E)/355/2020-2022 Valid Upto 31-12-2022
Posted at RMS, Vadodara on 22nd of Every Month

સત્સંગ પ્રદીપ

અનુભોમ – પ્રતિભોમ

ત્યાગ-વૈરાગ્ય-જ્ઞાન વગેરેનો કેફ કોઇને બતાવવો નહિ. ભગવાનના ધ્યાનની રીત માટે ગઢડા પ્રથમ ૧૫-૨૪ કારિયાણી ૧૨, ૪, છે. ૩૧ના વચનામૃત વંચાવ્યા અને સાથે ગઢડા પ્રથમ ૨૩ અને છેલ્લા ૯મું વાંચવાનું કહ્યું અને ભગવાનના ધ્યાનની રીત બતાવી. અનુભોમ ધ્યાન એટલે ભગવાનની બહારની સેવા-ધ્યાન-પૂજન વગેરે કરવું તે. અને પ્રતિભોમ એટલે ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણને અંતરમુખ કરી આત્મા-બ્રહ્મ-અક્ષરરૂપે થઇ અંદરની ભગવાનનું ધ્યાન કરવું અને બીજી વૃત્તિ જાણપણરૂપ દરવાજે રાખી જે જે ઘાટ સંકલ્પ થાય તેને જ્ઞાન અને સમાધાનથી નિવારી તેને અંદર આવવા જ ના દેવા તે વ્યવહારના કાર્ય તે વૃત્તિથી કરવા, પણ તેનો ઘાટ સંકલ્પ અંદર પેસવા જ ના દેવો. ભગવાન અને અક્ષરરૂપ પોતે એ બે જ અંદર રહે. આવી રીતે અભ્યાસ થાય તો જ્યાં જ્યાં દષ્ટિ જાય, ત્યાં ભગવાનની જ મૂર્તિ દેખાય. આ સિદ્ધ દશાનાં લક્ષણ છે.

વડતાલમાં હરિકૃષ્ણ મહારાજની મૂર્તિ ધ્યાનને માટે છે, એ બીજી જે જે મૂર્તિઓનાં દર્શન કરીએ તે તે રૂપે ભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજ પોતે જ દર્શન આપે છે, એમ ગણવું એટલે ધ્યાનની મૂર્તિ ધારવામાં હરકત આવશે નહિ. જ્યારે તે મૂર્તિ જેવી છે તેવી આબેહૂબ મનમાં ધરાય ત્યારે જાણવું કે સિદ્ધ દશાને પામ્યા. જ્યાં સુધી તેમ ના થાય ત્યાં સુધી એ મૂર્તિ જેવી જણાય તેનું ધ્યાન ધરવું અને કરતાં કરતાં મૂર્તિ સિદ્ધ થશે.

-“સત્સંગ સુધા” માંથી

BOOK-POST

From :

Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal
Ashwinbhai Babubhai Shah,
“Gurukrupa”,
Zaghdia Pole, Nagarwada,
NADIAD-387001. (India)

To/પ.ભ.શ્રી

Owner : Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal. Publisher : Ashwinbhai Babubhai Shah
Printer : Bipinbhai Ratilal Patel and Printed at : Vakal Printery, No. 01-17-475-951-000-101 of Ward No-1
situated at Jogidas Vitthal's Pole, Raopura, Vadodara.
Published from : “Gurukrupa”, Zaghdia Pole, Nagarwada, Nadiad-387001 (India).
Editor : Ashwinbhai Babubhai Shah

વર્ષ : ૬ : અંક : ૧૨

૨૨-૪-૨૦૨૨

16

એપ્રિલ - ૨૦૨૨

સત્સંગ પ્રદીપ